

MIRJANA TROŠELJ

PRILOG POZNAVANJU ASTRALNIH SIMBOLA NA MIRILIMA JUŽNOG VELEBITA

Mirjana Trošelj
Vrapče donje 58
HR 10000 Zagreb
mitroselj@gmail.com

UDK: 393.9(497.5Velebit)
39:52.003](497.5Velebit)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2025-04-03

U radu se analizira ikonografsko-simbolička struktura predočenih astralnih motiva na južnovelebitskim mirilištima: arhetipski solarni disk (križ u krugu), solarni križ u krugu s četiri urezane rupice u svakom od četiri polja diska, dekorirani laticasti krug s upisanim križem, rozeta, arhetipska svastika, modificirana svastika "četverokuka," rotirajuća svastika sa spiralama i pentagram. Pri analizi poslužila su kulturno religijska saznanja iz pretkršćanskog i srednjovjekovnog doba, recentni pisani izvori, folklorna građa i predajni narativi iz 20. stoljeća. Motivi se interpretiraju u religijsko-simboličkom kontekstu uz analogne komparacije sa simbolima jednakih ili sličnih ikonografskih osobitosti na funeralnim spomenicima užeg geografskog prostora. Morfološkom analizom isti se motiv različito predstavlja – od jednostavnog do vrlo složenog prikaza. Metodom analize i komparacije konstatira se da simboli interpretiraju solarno-religijski i duhovni izričaj tradicijske misli karakterističan za južnovelebitsko poimanje o pokojnikovoj besmrtnoj duši i njezinom vječnom životu u onostranom svijetu. U kontekstu folklorne tradicije, predajnih narativa 20. stoljeća i pisanih izvora, ukazuje se na mogući prežitak pretkršćanske funeralne simbolike koja upućuje na vezu duše i Sunca na svetom kamenu mirila.

Cilj ovoga rada je analitička obrada astralnih ideograma kao likovno-simboličnih motiva uz paralelan prikaz štovanja Sunca u svijetu živih na južnom Velebitu.

Ključne riječi: astralni simboli, duša, mirila/mirilišta, južni Velebit/južno Podgorje

Uvod

Sustav astralnih simbola obuhvaća većinu mirilišta južnog Podgorja. (Sl. 1)¹ Autorica je prezentirala neke od njih u prošlom stoljeću i početkom 21. u sklopu opisa mirilišta i analize pojedinih motiva. U likovnim prikazima na uzglavnici, douzglavnici i uznožnici najučestaliji su solarni motivi ikonografski bliski kulturama pretkršćanskog doba (Liburni, Japodi, Iliri) u funeralnom kultu. Od srednjeg vijeka susreću se na sakralnim, funeralnim, profanim i folklornim

¹ Topografska karta mirilišta na mikroprostoru južnog Velebita.

Sl. 1. Topografska karta mirilišta južnog Velebita
(izradili M. Trošelj i V. Roland, 2013.)

spomenicima različitih medija.² Na užem geografskom prostoru nalaze se na stećcima Bosne i Hercegovine, Dinarskog areala i širem Balkanu.³ Prema sjećanjima kazivača u 20. stoljeću o uklesanim likovnim prikazima, *šarama* na mirilima južnog Velebita ukazuje se na prežitek astralnih simbola u povijesnom kontekst od 17. do 20. stoljeća.

² M. DRAGIČEVIĆ, 1990, 265–270.

Međutim, najstariji dokumentirani zapis iz Znanstvene knjižnice u Zadru o njihovom postojanju u Ravnim kotarima potječe iz 16. stoljeća (1576.) u vrijeme razgraničenja između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru. Granica je prelazila u sjevernom dijelu Ravnih kotara preko mirila sela Kuklja i mirila Dobre vode. Prema tom dokumentu, može se pretpostaviti da su postojala i ranije, u 15. pa i 14. stoljeću.⁴ S obzirom na stočarska kretanja ravnokotarskog stanovništva po južnom Velebitu tijekom srednjeg vijeka, za pretpostaviti je da su istovremeno postojala i na Velebitu. Budući da su mirila minijatura plastika suhozidne gradnje, lako su propadala i nestajala tijekom ratova, osobito prodorom Turaka u 16. stoljeću i bijegom starosjedilaca s opustošenog Velebita i Podgorja.

Eshatološko pitanje vjerovanja o zagrobnom životu duše u pretkršćanskoj religiji supstituira se istim simbolima i u kršćanstvu, pa na mirilima pasivnog Velebita egzistiraju do sredine 20. stoljeća. U religijskom kontekstu, prema predaji, duša i Sunce su povezani jer duša živi u astralnim (kozmičkim) sferama. Simboli aludiraju na njezinu besmrtnost pa bi se hipotetski moglo konstatirati da je Sunce *psihopomp* velebitskim dušama u vječni život.

Ikonografska struktura solarnih ideograma

Solarni simboli su jednostavnog i složenog likovnog prikaza. Često se javljaju na mirilištu Opuvani dolac, većinom na uzglavnici, u orijentaciji prema izlazećem ili zalazećem suncu. Sastoje se od tri simboličke strukture: a) solarni križ, b) solarni križ s četiri rupice unutar četiri polja kruga i c) zrakasto Sunce oko diska, *latičasti* solarni disk.

Jednostavni solarni simboli

1. solarni križ (krug s upisanim križem)

Likovno je predočen poput likova u mediteranskim kulturama pretkršćanskog doba (Sl. 2, 3).

Krug je najstariji znak u uporabi od pretpovijesti, a predstavlja vječnost u cikličnom kretanju. Analiziraju se dvije uzglavnice, orijentirane istok – jugozapad, obje usmjerene izlazećem suncu. Prva arhetipska manja uzglavnica (2a), likovno predočena simbolom kruga s upisanim križem-solarni disk, podijeljena je na četiri segmenta s četiri rupice. Arhaičan je simbol cikličnog

³ M. WENZEL, 1965; D. VIDOVIĆ, 1954, 119–135; N. MILETIĆ, 1982, 58, 60–61, 97–99; Š. BEŠLAGIĆ, 1982.

⁴ I. ANZULović, 1998, 61, 77.

Sl. 2. Mirilište Opuvani dolac, solarni simboli na uzglavnicama
(snimio J. Strmečki, 2012.)

ponavljanja u predodžbi svijeta i dušnog putovanja gibanjem Sunca od izlaza do zalaza u kružnom kretanju.⁵ Druga, veća uzglavnica (2b), u osnovi je kao 2a; glavni simbol je solarni križ nadopunjen s četiri rupice u četiri segmenta kruga. Glavni sunčani krug izvana je obrubljen *laticama* nejednake ikonografske forme. Ikonografski se po toj dopuni razlikuje od uzglavnice 2a. Obje uzglavnice su lučno-zaobljenog tipa. Simboli su stilski i morfološki jednostavne izrade, uklesani u plitkom reljefu, vidljivo istrošenom uslijed utjecaja atmosferilija. Tipovi ovih križeva preneseni su u nekom povijesnom kontekstu na narodnu nošnju (tekstil) i na drvenu građu, osobito preslice.⁶ Iz predaje doznaje se: *Totje sunce za naše duše jer svitile kad dolaze na mirla. Tribaloj i' namirit da imaju mir i vični život, a zato se i gradlo mirilo, a kad ga nema, unda nema ni nji. A odkad su ova mirla, a kaj i druga, od pantivika. Koj kresa šare, a najbolji zidari*

⁵ S. KUKOČ, 2016, 15. Kukoč u kontekstu liburnske kulture rupice naziva točkama: "Jednostavni solarni križ, postao je križ u krugu/disku s četiri točke." Solarni disk glavni je simbol ponavljanja i cikličnosti u predodžbi svijeta.

⁶ Informacija Jasenke Lulić, kustosice Etnografskog odjela Zadar, 2001.

Sl. 3. Mirilište Opuvani dolac, solarni simboli na dječjim uzglavnicama (snimila L. Petri, 2002.)

*po varošin, nji se plaćalo, a znal su od starine koju šaru ukresat duši svakog pokojnika, nemaju svi iste šare, niki imaju sunce, niki zvizdu, niki križeve svi vela, a i dikad je rod pokojnika odredija što će ukresat.*⁷

Većina predajnih narativa govori iz religijskih pobuda o vezi duše i Sunca, a metempsihozu duše sa Suncem u onostrani svijet pojašnjavali su *da j' na nebu kaj i Sunce pa će bit šnjin zajno i da unde živi vično jer duša ne umire*. Teško je reći koliko je domaći majstor bio svjestan prvobitne semantike u prvom redu kruga obrubljenog zrakama da bi je uskladio s kršćanskim vjerovanjem. A. Pleterski, R. Katičić, V. Belaj, T. Vinšćak i G. Holzer konstatirali su *in situ* na mirilištu Među klancin u 20. stoljeću da na Velebitu *opstoji* dvovjerje: starovjerstvo i kršćanstvo usklađeni upravo preko mirila.⁸ Također su stilski jednostavne izvedbe, ali

⁷ P. JOVIĆ (1882. – 1978.).

⁸ G. Holzer konstatirao je 2011.: "Od naselja na Velebitu poganstvo (starovjerstvo, op. autorice), od mirila do groblja kršćanstvo."

različite morfologije dvije dječje uzglavnice lučno-zaobljenog tipa na mirilištu Opuvani dolac (Sl. 3c, 3d).

Prva uzglavnica 3c iste je strukture kao 2a uzglavnica - križni disk s četiri uklesane rupice. Druga uz nju, 3d uzglavnica, istovjetne je osnovne strukture: solarni disk s četiri rupice unutar četiri segmenta kruga s pridodanim jednostavnim zrakastim motivom, *zrakasto Sunce* oko kruga. Svi stilizirani solarni likovi su simetrične kompozicije. Ovim simbolom u religijskom kontekstu likovno je predočeno *Sunce na mirilu*, s kojim se, prema predaji, povezuje duša. Zrake su ikonografski prikazane kao ravne crte, neujednačene dužine zbog neravnomjerne prednje plohe kamena. To je simboličko prikazivanje svjetlosti kojoj stremi duša, koja će i sama prijeći u svjetlost.⁹ Istaknutim simbolima u likovnom prikazu osigurat će joj se svjetlost i vječni život. Uzglavnica 3d nestala je, bez sumnje, otuđena kao "suvenir." To je česta pojava na mirilištima južnog Podgorja. Obje dječje lučno-zaobljene uzglavnice 3c i 3d klesarski su vješto i spretno izvedene s jasnim i čitljivim prikazom oba solarna simbola.

Religijska solarnost u svijetu živih na Velebitu i tijekom 20. stoljeća bila je iskazana ritualnim pozdravljanjem i zazivanjem izlazećeg Sunca. Činile su to starije osobe s podignutim rukama poput oranta.¹⁰

Složeni-dekorirani solarni simboli

2. latičasti solarni križ

Lik je složene strukture poput "ornamenta" (Sl. 4, 4a).

U osnovi se simbol sastoji od kruga s upisanim križem. Unutar četiri segmenta izvedena su još četiri manja solarna križa, *četiri mala Sunca*, a unutar njihova četiri segmenta, četiri rupice. Između hasta glavnog križa također su urezane četiri rupice. Kompozicija je izrazito simetrična. Ikonografska koncepcija glavnog kruga likovno je "obrubljena" *latičastim* polukrugovima s rupicama, a između njih također se ritmično ponavljaju rupice. Pri dnu glavnog kruga s lijeve i desne strane dvije su kraće volutne spirale blago izvijene jedna prema drugoj ili suprotno jedna od druge prema van. Cijeli prikaz u otisku asocira na narodni čipkasti vez. Moguće da je majstor htio u svojoj maštovitoj zamisli stilizirane zrake sunca prikazati *latičastim zrakama* i rupicama da bi simboličko značenje bilo izražajnije. *Latičasto* ornamentiranje provedeno je na nekim uzglavnicama i unutar većeg kruga i oko manjih krugova, a jednim dijelom prate

⁹ J. CHEVALIER – A. GHEERBRANT, 1987, 661.

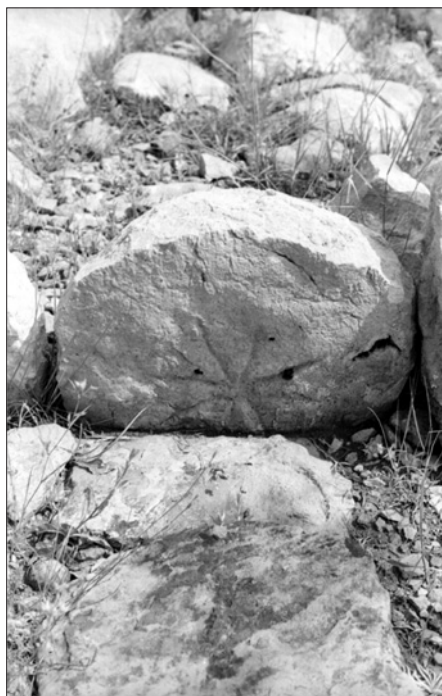
¹⁰ Autorica je 1965. svjedočila emanaciji pozdravljanja i zazivanja izlazećeg sunca kazivačice Pere Jović. Vidi M. TROŠELJ, 2013, 31–70.

Sl. 4. Mirilište Opuvani dolac, latiĉasti solarni simboli na uzglavnicama (snimila M. Trošelj, 2008.)

Sl. 4a Mirilište Opuvani dolac, latiĉasti solarni kriŹ na uzglavnici (snimila L. Petri, 2005.)

Sl. 5. Mirilište Kosa Dobroselska, stilizirana osmerokraka rozeta (snimila M. Trošelj, 1986.)

i centralni križ. Prikaz je zbijen preko cijele površine kamene plohe kao *horror vacui* pa su nastale nepravilnosti u oblicima; neke su *latice* veće, neke manje, negdje su zaobljene, a negdje trokutasto zaoštrene zbog nedostatka prostora. Ikonografska struktura ovoga simbola nije zapažena na drugim spomenicima užeg geografskog prostora niti folklornim medijima (drvo, tekstil, glina) pa su analogije ovoga motiva otvoreno pitanje. Analiza simbolike brojeva, ovdje broja četiri u solarnim motivima, predviđena je za drugu temu koja bi obuhvaćala brojeve svih ikonografskih motiva mirila. Otvorenim pitanjem ostaje jesu li rupice samo dekoracija ili pak simbol (stilizirani prikaz zvijezda).

3. rozeta

Rozeta ulazi u skupinu solarnih simbola, a zabilježena su dva primjera različitih ikonografskih rješenja. Prva je na mirilištu Kose Dobroselske na uzglavnici orijentiranoj zapad-istok. Osmerokraka je i izrazito stilizirana, rustične izvedbe (Sl. 5).

Sl. 6. Mirilište Krčevine, četverolisna rozeta (snimio J. Strmečki, 2002.)

Druga je na mirilištu Krčevine, četverolisnog tipa - školski primjer precizne i vješte izrade spretnog majstora (Sl. 6).

Ispod rozete pridodan je natpis s podacima o pokojniku što upućuje na noviji povijesni kontekst mirila. Ideogrami koji nemaju nikakav epigrafski podatak smatrali su se starijima, međutim iz predaje se doznaje da ima mirila *od prije Drugog rata bez ikakvog natpisa jer je majstor bija nepismen*.¹¹ Oba tipa rozete astralne su simbolike, ulaze u red solarnih motiva.¹² Javljaju se na sakralnim objektima srednjeg vijeka, na stećcima i ranije u pretkršćanstvu na ilirskim funeralnim spomenicima i na recentnim folklornim medijima (drvu: preslica i tkanoj građi) i nadgrobnim križevima Dalmatinske zagore.

4. svastika

Svastika je u skupini solarnih simbola za koje predaja kaže *da se vrti odistok dozapad kaj sunce*. Jedan je od najstarijih simbola pretkršćanskog doba. Pojavila se u okviru prastarih kultova kao simbol Sunca. Već od neolita javlja se na megalitima, keramici i obrednoj plastici. Zajedno sa solarnim diskom

¹¹ SLAVKA POLJAK (1921. – 2017.)

¹² B. GABRIČEVIĆ, 1983, 70.

Sl. 7. Mirilište Rastovci, arhetipska svastika (snimila L. Petri, 2008.)

najizrazitije je vezana uz posmrtno obred kao nadgrobni simbol na stećcima, a tradicionalno se održala i na mirilima do sredine 20. stoljeća. Prikazana je kao arhetip u izvornom pretpovijesnom liku (kukasti križ). U religijskom simbolizmu, kružno se kreće kao Sunce, čuvar je duša i njihovog vječnog života. Kružno gibanje nalijevo simbolizira smrt, a nadesno život.¹³

Arhetipska svastika prikazana je na mirilištu Rastovci, na uzglavnici bez ikakve klesarske intervencije, orijentiranoj zapad-istok. Likovni prikaz je ikonografski stiliziran, neujednačenih hasta: u osnovi križa gornja hasta usmjerena je lijevo, a donja desno i kraća je od lijeve. Obje vertikalne haste na okomitoj istovjetne su dužine, nepravilno usmjerene. Izvedba je nevjesta i rustična, cijeli prikaz ostavlja dojam da je majstor zaboravio ili zanemario arhaičan oblik svastike usmjerene prema istoku ili zapadu (Sl. 7).

¹³ J. CHEVALIER – A. GHEERBRANT, 1987, 661. M. JEŽIĆ potvrđuje istu tezu u razgovoru s autoricom na znanstvenom skupu u Lovincu, 2012.

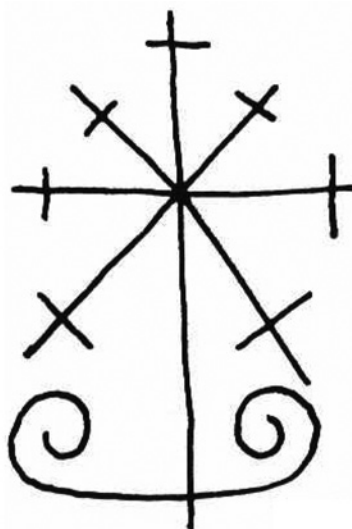
Sl. 8. Mirilište Kosa Kruškovačka, četverokuka svastika (snimila M. Trošelj, 2011.)

Dvostruka svastika, tzv. četverokuka, polukružno je svinutih krakova prema unutarnjim hastama dvostrukog križa. Uklesana je na lučno zaobljenoj uzglavnici mirilišta Kosa Kruškovačka. Kombinirana je s tri manja križa pri vrhu uzglavnice: latinski na samom vrhu i dva grčka s lijeve i desne strane u razini poprečnih hasta. U razini gornjih zavnutih kuka, umetnuta su dva Andrijina križa. Donje kuke svastike znatno su umanjene u odnosu na ostale tri zbog nedostatka plohe, a preostali dio ispod kuka usađen je u zemlju (Sl. 8).

Ikonografski prikaz je simetrično raspoređen, ali neujednačeno zbog nedostatka šestog križa i umanjenih i suženih kuka pri dnu u ravnini tla. Ikonografska nadopuna i razmjestaj jednostavnih, bez sumnje kršćanskih križeva, nedvojbeno upućuju na religijski sinkretizam starovjerstva i kršćanstva. Ako pretpostavimo da je četverokuka rudiment svastike, simbola Sunca, onda bi ostali pridodani manji križevi bili znak vjerske pripadnosti. Ovaj tip svastike

Sl. 9. Mirilište Opuvani dolac, rotirajuća svastika (snimila L. Petri, 2003.)

Sl. 9a Otisak ideograma rotirajuće svastike (izradila M. Trošelj, 1998.)

Sl. 10. S otiskom ideograma razgranatog križa sa spiralama, mirilište Opuvani dolac (snimila i izradila M. Trošelj, 2000.)

kombiniran sa *S* spiralama javlja se na folklornoj građi sjeverne Dalmacije.¹⁴ U ranom kršćanstvu svastika i solarni disk prikrivaju pravi kršćanski simbol križa - *crux dissimulata*.¹⁵

Rotirajuća svastika nalazi se na uzglavnici pravokutne forme mirilišta Opuvani dolac. Ideogram je urezan u plošnom reljefu i kompozicijski ispunjava samo okomicu uzglavnice od vrha do dna pomoću okomite haste temeljnog znaka križa, dok mu je vodoravna znatno kraća. Kroz središnji dio križa sijeku se dvije kose haste. Na krajevima nastalih sedam hasta urezano je sedam kraćih pa kompozicija asocira na mlinski kotač u rotaciji, odnosno rotirajuće Sunce od izlaska do zalaska. Na dnu uzglavnice strukturu nadopunjava preko okomite haste spiralna voluta (Sl. 9, 9a).

5. spirala i spiralna voluta

Ne javlja se kao samostalan lik. Nalazi se samo u kombinaciji s ideogramom razgranatog križa i to na njegovom dnu (Sl. 10).

¹⁴ Vidi: O. OŠTRIĆ, 1972, 29–38; M. VRKIĆ ŽUVANIĆ, 2010, 77, 91, 150.

¹⁵ Vidi: A. BADURINA, 1979, *križ*, 356–360.

Ikonografski se račva u dvije volute kao dvojna spirala. Križ je ponegdje u središtu dopunjen s modificiranom svastikom, a na krajevima koji se granaju u pet grančica trozubima. Čista dvojna spirala poput *ovnovih rogova* nalazi se na dvjema uzglavnicam, prvoj većoj na mirilištu Opuvani dolac i drugoj manjoj na mirilištu Kosa Dobroselska. Ostalim razgranatim križevima spirale su volutne strukture. Drevni je simbol smrti i uskrснуća koji poznaju sve kulture od grčkih nadgrobnih stela do srednjovjekovne sakralne i funeralne umjetnosti na tlu Balkana (stećci). Moguće je da je na mirilima vezana uz kult duše kao religijski supstrat smrti i uskrснуća. Dvojne spirale nalazimo i na folklornoj građi, osobito na tekstilu i uporabnim predmetima od gline.

6. pentagram

Pentagram je geometrijski lik. Kao simbol ima polazište u pretkršćanstvu, a u srednjem i novom vijeku magijski je i apotropejski simbol, koji je imao zaštitničku moć. U srednjem vijeku u kršćanskoj simbolici u vezi je s pet Kristovih rana. U hrvatskoj likovnoj umjetnosti najpoznatiji je pentagram na pluteju iz 11. stoljeća na krstionici splitske katedrale.¹⁶ Na južnovelebitskim mirilima štiti je dušu da ne luta, da bi uspješno našla svoje mjesto u onostranosti. U apotropejskoj funkciji izdiže duše u visine, sjedinjuje nebesko i zemaljsko.¹⁷ Prema predajnim narativima o ovom liku doznajemo: *A totje zvizda, na nebuj kaj sunce, una pomaže duši i čuva je dok ne odprše na drugi svit. Zvizde su se ukresivale i na suvozidin na kamenu živcu, uz stanove i ograde di pase blago, e, da ti rečen i blago iston ima dušu pa gaj zvizda čuvala kaj dušu pokojni. I još su se ukresivale na dovratnon kamenu od kuće ol stana i crkvan (cr. Sv. Marka, Selne) i na kamenjn kraj puta kusmo prolazl s blagon.*¹⁸

U kontekstu tradicijske kulture pentagram je, kako je već istaknuto, imao naročitu zaštitničku moć duše i blaga. Ikonografija uklesanog ili urezanog simbola u plitkom reljefu na uzglavnici bliska je arhetipovima iz pretkršćanskog i srednjovjekovnog doba, ali u povijesnom kontekstu od 17. do 20. stoljeću semantika se bez sumnje suzila, a prema narativima iščitavamo religijski prežetak apotropejskog svojstva pentagrama. Pentagram na lučno-zaobljenoj uzglavnici mirilišta Opuvani dolac jedini je ikonografski motiv, urezan po sredini neobrađene prednje plohe; danju gotovo nevidljiv, došao je do izražaja tek u noćnom snimku. Uzglavnica je orijentirana u smjeru izlazećeg sunca na istoku (Sl. 11).

¹⁶ M. TOMASOVIĆ, 2021, 180–184.

¹⁷ J. CHEVALIER – A. GHEERBRANT, 2007, 494.

¹⁸ PERA JOVIĆ (1882. – 1978.).

Sl. 11. Mirilište Opuvani dolac, pentagram (snimio A. Pleterski, 2014.)

*Jabt ništo reka o zvizdi na Opuvanon. Mismot puštal blago na pašu prije svanuća, dorenga od Zavitrenika tute do Zidina Sirotkovića i otlan se lipo vidi Sveto Brdo di će sunce izać, al prije njeg izađe edna velka zvida, lipo zasvitli. E totje Volarca (Venera, op. a.), kad izađe odistok pušta se blago na pašu, a kad se uveče vidi doli na Donjen kraju malo naprid od Jovića, e unda se vraćaju s paše volovi. Ova na mirlu je zornjača, kako su otprije ljudi govorl i još su govorl da una čuva duše. Ne pantin ko je ukresa i čijej to mirlo. Ima mu siguro stotinu godina.*¹⁹

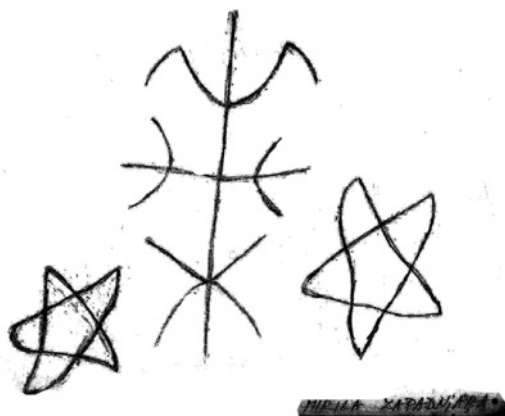
Na drugim mirilištima pentagram je prikazan u kombinaciji s križem. Na mirilištu Kosa Koića na nepravilnoj kvadratnoj uzglavnici bez ikakvih klesarskih intervencija urezana su dva pentagrama s križem. Urezi su plitki i izrazito istrošeni. Križ je u središtu kompozicije, s njegove lijeve i desne stane ispod okomite haste urezani su pentagrami u asimetričnoj ravnini. Likovni prikaz je rustične izvedbe i neusklađene kompozicije zbog prethodno neobrađene prednje plohe kamena (Sl. 12, 12a).

Neobična je ikonografija križa kao centralnog lika. Pri vrhu okomite i na krajevima vodoravne haste urezani su trozubi. Krajevi gornjeg dopunjeni su s dvije vrlo kratke haste. Pri dnu križa urezan je preko okomite haste kosi ili Andrijin križ. S lijeve strane u njegovoj razini urezan je pentagram, nespretno i

¹⁹ MATE JUSUP (1892. – 1980.).

Sl. 12. Mirilište Kosa Koića, pentagrami (snimila M. Trošelj, 1985.)

Sl. 12a Otisak križa i dva pentagrama (izradila M. Trošelj, 1985.)

površno. Drugi na desnoj strani urezan je na višoj razini pod desnim trozubom, što je rezultiralo asimetričnom kompozicijom. Neujednačenost rasporeda ikonografskih rješenja nema neku posebnu semantiku; bez sumnje je u pitanju majstorova nespretnost i prethodno neobrađene plohe uzglavnice.²⁰ Približno

²⁰ Mirilište je danas razoreno masovnom gradnjom stambenih objekata pri čemu je uzglavnica nestala ili uništena.

Sl. 13. Mirilište Kosa Dobroselska, pentagrami
(snimila M. Trošelj, 1985.)

Sl. 13a Otisak križa s dva pentagrama (izradila M. Trošelj, 1985.)

iste izrade je jedna uzglavnica na mirilištu Kosa Dobroselska. Uzglavnica je trokutasta ili dvoslivna (*krov na dvije vode*) donekle obrađene plohe. Reljef likovnog prikaza vidljivo je istrošen. U osnovi kompozicije je Tau križ s polazištem okomite haste gotovo od vrha uzglavnice i završava po sredini plohe.

S lijeve i desne strane okomite haste urezana su dva pentagrama. I ovdje se zapaža neujednačena izvedba krakova oba pentagrama. Ispod vodoravne haste po sredini urezane su dvije kraće crte izvinute prema van (Sl. 13, 13a).

Obje uzglavnice Kose Koića i Kose Dobroselske, premda se ponešto razlikuju u ikonografiji, mogle bi se pripisati stilom i morfologijom izrade istom majstoru.

Tipološki bliske analogije na užem geografskom prostoru

Astralni simboli u religijskom simbolizmu prisutni su u svim povijesnim razdobljima i na svim geografskim prostorima. Moguće je isto tako da je na nekim prostorima u ranom srednjem vijeku došlo do slabljenja temeljne simbolike i njezinog približavanja dekorativnosti, čime se pomalo gubila semantika religijske ideje. Na mirilima se nije posve izgubila ni u kontekstu 20. stoljeća, unatoč ornamentalnosti/*šari* nekih motiva, što nam potvrđuje i predaja. Religijski simboli tipološki su analogni ikonografiji simbola pretpovijesnih naroda u sklopu funeralnih kultova. U kretske kulture javlja se solarni disk iste jednostavne ikonografije kao na mirilima: krug s upisanim križem.²¹ Razlika je što su minijaturene kretske stele kvadratne forme. U pretpovijesno doba kod starobalkanskih naroda Ilira, Liburna i Japoda susreću se solarni i drugi astralni simboli u likovnom prikazu na različitim kulturnim spomenicima i aplikacijama na predmetima najraznovrsnije namjene.²² U srednjem vijeku najpoznatiji su stećci na kojima nalazimo iste astralne simbole kao na mirilima, iako ne uvijek iste ikonografije.²³ U srednjovjekovnoj hrvatskoj sakralnoj umjetnosti već smo spomenuli pentagram na krstionici splitske katedrale, a ovdje ćemo spomenuti i jedan srednjovjekovni tekstilni relikvijar u ninskoj župnoj crkvi Sv. Anselma s prikazom sunca i mjeseca.²⁴ Na području Dalmacije u Makarskom primorju pentagram je urezivan na profanoj arhitekturi i drugim objektima kao magijski i apotropejski simbol.²⁵

U novijoj povijesti gradnje mirila na Velebitu preživio je supstrat pradavne religijske simbolike, dok se paralelnom gradnjom *počivala* u Dalmatinskoj zagori religijska simbolika posve izgubila.²⁶ Duša pokojnika supstituira se

²¹ A. STIPČEVIĆ, 1981, 159; S. KUKOČ, 1998, 20.

²² A. STIPČEVIĆ, 1981, 83–84, 158–161, 168, 183; S. KUKOČ, 2016, 81–82, 91; S. KUKOČ, 2009, 183.

²³ M. WENZEL, 1965, 459; D. VIDOVIĆ, 1954; N. MILETIĆ, 1982.

²⁴ Vidi: M. DRAGIČEVIĆ, 1990, 265–270.

²⁵ Vidi: M. TOMASOVIĆ, 2019, 42–46.

²⁶ Vidi: N. BUDIŠA, 2013, 127, 165–167; V. MILANOVIĆ, 2013, 277–289.

solarnim simbolima na stećcima i folklornoj građi na jugoistoku Dinarida kao na ilirskim nadgrobnim pločama.²⁷ Modificirani astralni simboli prisutni su na folklornoj građi Dinarskog areala, pohranjenoj po muzejima i privatnim zbirkama. Najčešće su prikazani svi tipovi svastike, volutne spirale, *S* spirale i rozete, osobito na odjevnoj građi. Istim simbolima *išarane* su pisanice iz svih krajeva na području Hrvatske.²⁸ Na prostoru sjevernog, srednjeg i zapadnom dijelu južnog Velebita izostali su ideogramski likovni prikazi, a time i ideja o religijskom astralnom simbolizmu. Prisutan je samo simbol križa u kontekstu kršćanske vjerske tradicije (primjer: mirilište Šugarje između Vlačke drage i Komoračine s pogledom na šugarско groblje).

Predodžba astralnih motiva na mirilima analogno predočena s drugim spomenicima tijekom povijesti u ikonografiji i religijskoj simbolici tipološki je bliska prikazima pretkršćanskog doba u funeralnom kultu, stećcima u srednjem vijeku i folklornoj građi do 20. st.

Interpretacija

Interpretacija astralnih simbola ovisna je o ideologiji i religijskom svjetonazoru Podgoraca koji su ih u određenom povijesnom kontekstu ostvarili i uporabili na južnovelebitskim mirilima. Konstatira se da ideogrami na mirilima u religijsko-simboličnom kontekstu interpretiraju ideju o pokojnikovoj živoj i besmrtnoj duši u astralnom svijetu posredstvom solarnih simbola. U tom smislu moguće je da se njihova semantika na južnom Velebitu nije posve gubila pa u kontekstu 20. stoljeća predajni narativi povezuju astralne simbole, *šare* s dušom pokojnika, drugim riječima astralni simboli prema toj predodžbi dušini su supstituti. Prema ikonografskoj analizi struktura ideograma i prema bliskim analogijama, ipak su u tradicijskom shvaćanju imali dublje religijsko značenje, stoga ipak nisu obična *šara*, nego simboli vezani za uvijek živa prastara vjerovanja o zagrobnom životu duše koja nakon što se na mirilu odvoji od tijela metempsihozom seli u nebesa i produžava egzistenciju u astralnim sferama. Izrada solarnih simbola na mirilima mogla bi također predstavljati magičnu radnju čija je svrha bila da se pokojnikova duša stopi sa Suncem u svom novom životu i besmrtnosti. Analiza simboličkog značenja motiva sunca, svastike, pentagrama i spirale karakteristična je za tradicijsko poimanje besmrtnosti duše na južnom Velebitu. U interpretaciji religijskog simboličnog sadržaja o odnosu duše i sunca može se pratiti dijakronijski u svim povijesnim epohama. Zastupljeni astralni ideogrami

²⁷ B. GABRIČEVIĆ, 1983, 90–92.

²⁸ Vidi: O. OŠTRIĆ, 1972, 29–41; R. SENJKOVIĆ, 1992, 55–66.

likovne su predodžbe u interpretaciji starovjerskog i kršćanskog sadržaja, posrednici su između ideje, likovne predstave i duhovnosti velebitskog čovjeka. Interpretacija je usmjerena na pojedinačne primjere južnovelebitskog prostora s analogijama na širem geografskom prostora od pretkršćanstva do 20. stoljeća. U analogijama se zašlo i u područje etnologije s primjerima na folklornoj građi. Prema predajnim narativima i pisanim izvorima poseban je naglasak u analizi na solarnim simbolima u prvom redu na solarnom disku, simbolički vezanom za dušin onostrani put u vječni život. Pitanje *latičastog* diska problematično je jer se ne nalazi na drugim spomenicima užeg i šireg geografskog prostora, a ni u pisanim izvorima. Je li lik, bez obzira na dekorativne dopune, *pojačani nositelj* solarne simbolike naglašeno istaknute solarnosti s još četiri manja diska unutar četiri segmenta glavnog kruga dopunjena rupicama, ostat će otvoreno pitanje. Dva astralna simbola - pentagram i svastika - imaju, prema predaji, i apotropejsku funkciju: štite dušu na putu od mirila do astralnih sfera u kojima će egzistirati i biti besmrtna. Sunce je bitan aspekt u zagrobnom životu duše pa slika svetog implicira ideju besmrtnosti u simboličkoj vezi pokojnikove duše sa Suncem.

Zaključna razmatranja

Astralni simboli u starovjerskom i kršćanskom kontekstu imali su istu funkciju: eshatološki osigurati pokojnikovoj duši vječni život i besmrtnost u onostranom božanskom prostoru s božanskim Suncem, što nam potvrđuje predaja i relevantni pisani izvori. Ta se mitska predodžba sintetizirala svojom simbolikom u oba spomenuta religijska konteksta. Religijska strujanja od prapovijesti do ranog kršćanstva i dalje do 20. stoljeća neprekinuti su slijed solarne teologije na Velebitu i širem Dinarskom arealu, uključujući i stećke. Glavom prema zapadu, a licem prema istoku izlazećem Suncu, pokojnikova duša usmjerena je snazi kozmičke sile – vječnosti i besmrtnosti. U traženju analogija ikonografskih motiva i njihove strukture, vremenski su najbliži oslonac stećci pa bi tu vezu trebalo ubuduće rasvijetliti. Ne smije se zanemariti povijesna činjenica da su najzapadniji srednjovjekovni stećci u Hrvatskoj u Starigradu-Paklenici (groblje oko crkve Sv. Petra). Prema dosad rečenom dalo bi se zaključiti da su astralni simboli na mirilima imali religiozni karakter kao primjerice na stećcima i da su se formirali pod zajedničkim utjecajem prapovijesnih i kršćanskih, a vjerojatno i staroslavenskih religioznih shvaćanja. Štovanje sunca kao božanstva u svijetu živih imalo je jednu dublju i širu konotaciju: sunce daje život zemlji, čovjeku, blagu i duši koju čini besmrtnom i zato ga se štovalo i zazivalo. Ovakvo

vjerovanje lako se održalo na pasivnom Velebitu do 20. stoljeća, zbog sporog ili gotovo nikakvog prodora civilizacije, niti crkve koja se nalazila u priobalju, bez naročitog utjecaja na planinske stočare.

Literatura

- Ivna ANZULOVIĆ, Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. godine, nakon ciparskog rata, *Zadarska smotra*, 1-3, 1998, 53–149.
- Šefik BEŠLAGIĆ, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo, 1982.
- Nediljko BUDIŠA, Tragovi jezičnih i religijskih starina u toponimiji Nevesta i Cere, u: Vicko KAPETANOVIĆ (ur.), *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 14. prosinca 2012. u Unešiću, Split, 2013, 125–174.
- Jean CHEVALIER – Alain GHEERBRANT, *Rječnik simbola*, Jesenski i Turk&Kic, Zagreb, 2007.
- Magdalena DRAGIČEVIĆ, Simbolika likovnih motiva na tekstilnim ostacima ninskoga relikvijara, *Starohrvatska prosvjeta*, 3/20, Split, 1990, 265–270.
- Branimir GABRIČEVIĆ, Antička nekropola u Sinju: prilog proučavanju prapovijesnih vjerovanja, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1983, 5–101.
- James HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, 1991.
- Sineva KUKOČ, Pektoralni nakit kod Liburna o sunčevu putovanju u liburnskoj kulturi, *Archaeologia Adriatica*, 10/1, Zadar, 2016, 7–101.
- Sineva KUKOČ, Simboličke strukture u japodskom funeralnom kultu, *Radovi Filozofskog fakuteta*, Zadar, 30(17), 1990/91, 5–18.
- Anđelko BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979.
- Nada MILETIĆ, *Stećci*, Izdavački zavod Jugoslavije, 1982.
- Višnja MILANOVIĆ, Duše na kamenu, Pogrebna počivala Ogorja Gornjeg i mirila Starigrada-Paklenice, u: Vicko KAPETANOVIĆ (ur.), *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 14. prosinca 2012. u Unešiću, Split, 2013, 277–292.
- Olga OŠTRIĆ, Motiv "četvorokuke" na vezenoj čohi u narodnoj nošnji zadarskog područja, *Vrulje*, 11, 1972, 29–41.
- Reana SENJKOVIĆ, Motiv svastike u Dalmaciji od neolitika do XX. stoljeća, *Ethnologica Dalmatica*, 1, 1992, 55–66.
- Aleksandar STIPČEVIĆ, *Kulni simboli kod Ilira*, Sarajevo, 1981.
- Marinko TOMASOVIĆ, Pentagram ili Salamunovo slovo u breljanskim Medicima - igra kao prežitak zagubljenog poimanja izvornog značenja simbola, *Ethnologica Dalmatica*, 28, 2021, 179–187.

- Marinko TOMASOVIĆ, *Uklesani i urezani simboli na arhitekturi Makarske i njenog rubnog područja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2019.
- Mirjana TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice (I. dio), *Senjski zbornik*, 9, 1981/1982, 115–148.
- Mirjana TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Selina (II), *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1983/1984, 58–72.
- Mirjana TROŠELJ, O značenju likovnih uzoraka i znakovlja na velebitskim mirilima, *Zadarska smotra*, 4-5, Zadar, 1992, 181–191.
- Mirjana TROŠELJ, Mirila – spomenici dušama, u: *Mirila - nematerijalna kulturna baština* (katalog izložbe), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2013, 30–43.
- Drago VIDOVIĆ, Simbolične predstave na stećcima, (Sunce), *Naše starine*, II., Sarajevo, 1954, 129–135.
- Marija VRKIĆ ŽUVANIĆ, *Četverokuka, Šareni vez na čohi sjeverne Dalmacije*, Narodni muzej Zadar, Zadar, 2010.
- Marian WENZEL, *Ukrasni motivi na stećcima*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965.

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF ASTRAL SYMBOLS ON THE MIRILO MONUMENTS OF SOUTHERN VELEBIT

Summary

The paper analyses the iconographic-symbolic structure of the depicted astral motifs at the Southern Velebit *mirilo* resting sites: the archetypal solar disc (cross in a circle), the solar cross in a circle with four carved holes in each of the four fields of the disc, the decorated petal-shaped circle with an inscribed cross, the rosette, the archetypal swastika, the modified four-pointed swastika, the rotating swastika with spirals, and the pentagram. The analysis used cultural and religious knowledge from the pre-Christian and medieval periods, recent written sources, folklore material and traditional narratives from the 20th century.

The motifs are interpreted in a religious-symbolic context with analogous comparisons with symbols of the same or similar iconographic characteristics on funeral monuments in the narrower geographical area. With morphological analysis, the same motif is presented in various ways, from simple to very complex depictions. The method of analysis and comparison establishes that the symbols interpret the solar-religious and spiritual expression of traditional thought characteristic of the Southern Velebit understanding of the deceased's immortal soul and its eternal life in the other world. In the context of folklore tradition, traditional narratives from the 20th century and written sources, a possible remnant of pre-Christian funeral symbolism is indicated, which points to the connection between the soul and the Sun on the sacred stone of a *mirilo* monument.

The aim of this paper is an analytical treatment of astral ideograms as artistic and symbolic motifs, with a parallel presentation of the worship of the Sun in the world of the living on Southern Velebit.

Keywords: astral symbols, soul, *mirilo* resting sites, Southern Velebit/Southern Podgorje